

میزان پاسخگویی برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی به نیازهای شناختی دانش آموزان^۱

مقصود امین خندقی^۲

محمود سعیدی رضوانی^۳

مرضیه موحدی محصل طوسی^۴

حمیده پاک مهر^۵

هادی عباسی^۶

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۱/۲

تاریخ پذیرش: ۹۴/۲/۸

چکیده

هدف: مطالعه حاضر با هدف ارزشیابی از میزان تحقق اهداف شناختی برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی کشور صورت گرفت. روش: روش پژوهش از حیث هدف، تحقیق و توسعه و از نوع پژوهش ارزشیابی است. جامعه آماری شامل دانش آموزان کلیه مناطق آموزشی شهرستان‌های تهران در سال تحصیلی ۸۸-۸۹ بودند که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و به صورت تصادفی انتخاب شدند. جهت بررسی میزان تحقق اهداف شناختی تربیت دینی در سطوح شش‌گانه از آزمون‌های پیشرفت تحصیلی چهارگزینه‌ای برای سنجش میزان تحقق اهداف شناختی سطوح پایین دانش و فهم و از آزمون‌های تشریحی جهت سنجش میزان تحقق اهداف شناختی سطوح بالای کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی به تفکیک پایه‌های تحصیلی استفاده شد. یافته‌ها: نتایج نشان داد که در پایه اول و پیش‌دانشگاهی، هیچ‌یک از اهداف شناختی سطوح پایین (دانش و فهم) و سطوح بالا (کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی) محقق نشده بود. در حالی که در پایه‌های دوم و سوم اهداف شناختی سطح دانش، نسبتاً مطلوب و سطح فهم و سایر سطوح

۱. مطالعه حاضر مستخرج از طرح ملی ارزشیابی برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، به سفارش و با حمایت مالی دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی و به درخواست گروه درسی تعلیم و تربیت دینی آن دفتر صورت گرفته است.

۲. دانشیار علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد aminkhandaghi@um.ac.ir

۳. دانشیار علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد saedy@um.ac.ir

۴. استادیار علوم تربیتی جامعه المصطفی مشهد m.movahhedi@yahoo.com

۵. دکتری برنامه درسی دانشگاه فردوسی مشهد pakmehr_1388@yahoo.com

۶. استادیار علوم تربیتی، مشاوره و راهنمایی دانشگاه بجنورد abbasihadi@yahoo.com

شناختی بالا نامطلوب بودند. نتیجه گیری: با عنایت به یافته های حاصل، در مجموع، می توان گفت که اهداف شناختی در برنامه درسی تربیت دینی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی به نحو شایسته محقق نشده است. لذا، در پایان، پیشنهاداتی به جهت ارتقای تحقق اهداف شناختی ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: ارزشیابی، اهداف شناختی، برنامه درسی، برنامه درسی دین و زندگی.

مقدمه

یکی از مسائل اساسی زندگی انسان، مسئله ی تعلیم و تربیت دینی است (مرویان حسینی، ۱۳۸۸: ۱۰۳) و همچنان بر استفاده از نظام رسمی آموزش و پرورش برای آموزش اهداف والای تربیت دینی تأکید می شود (سعیدی رضوانی و بینقی، ۱۳۸۰). اما هدف از آموزش معارف دینی صرفاً انتقال دانش نیست بلکه در کنار این مسئله (انتقال دانش) رشد باور و اعتقاد دانش آموزان هم مراد است (نژاد شفیع، ۱۳۸۹). البته، شورای عالی آموزش و پرورش انتظار دارد که دانش آموزان هر مقطع تحصیلی در پایان آن مقطع، به اهداف مصوب برسند. اما رفتارهای دانش آموختگان هر مقطع نشانگر این است که بخش عمده ای از آن اهداف تحقق پیدا نکرده است (دانشوری نسب، ۱۳۸۶). چرا که آن چه غالباً در مدارس از کتاب های درسی به ویژه درس دینی انتظار می رود، در همان سطوح اولیه یعنی دانستن و حفظ کردن متوقف می شود و به سطوح عمیق تر یعنی فهمیدن، به کار بستن و ارزشیابی ارتقا نمی یابد. چه بسا در آموزش های دینی انبوهی از مطالب صرفاً نظری به دانش آموزان ارائه می شود (زادشیر، استکی و امامی پور، ۱۳۸۸). در حالی که اگر تربیت دینی بتواند از نظر محتوا، اجرا و روش ها با نیازهای جدید کودکان منطبق شود، گام مؤثری برای جذب نسل جوان به دین و دین داری برداشته خواهد شد (تقوی نسب، میرشاه جعفری و نجفی، ۱۳۸۸).

همان گونه که اشاره شد آموزش دینی ناظر به انتقال معارف دینی است و نتیجه آن استقرار یک نظام معرفتی در ذهن کسی است که برنامه درسی تربیت دینی برای او شکل گرفته است. برنامه درسی، اهدافی را برای انواع تربیت فراهم ساخته و خطوط راهنما را برای دستیابی به آن فراهم می سازد (کیتینگ^۱، ۲۰۱۵). لذا، برای بررسی موفقیت آمیز برنامه درسی، مقوله ارزشیابی این گونه مطرح می شود که آیا دانش آموز آنچه را باید بیاموزد

1. Keating

آموخته است؟ ارزشیابی یکی از عناصر اساسی هر برنامه درسی بوده (پاینار^۱، ۲۰۱۵؛ هاسپ^۲ و همکاران، ۲۰۱۴) که به زعم مک نیل^۳ (۲۰۱۴) منجر به تغییر، اصلاح و بهبود اهداف تربیتی می گردد. بدین منظور، بازنگری تأمل و درنگ در روش‌ها و نگرش‌ها و به طور کلی بازنگری در برنامه‌های درسی چشم اندازه‌ای روشن‌تری را در عرصه تربیت دینی فرا روی نظام آموزش و پرورش کشور خواهد گشود (شهروزی، ۱۳۸۸: ۹۵). پس، لازمه این تغییرات، بهره‌گیری از امر ارزشیابی در برنامه‌های درسی تربیت دینی است. ارزش‌یابی، جمع‌آوری اطلاعات برای تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان (چانگ، وو، وو^۴، ۲۰۱۵) و فرآیندی است که طی آن درباره مطلوبیت اثربخشی و کارایی برنامه درسی بر اساس ملاک‌ها و معیارهای معینی قضاوت می‌شود (مشایخ، ۱۳۶۹، به نقل از شعبانی، ۱۳۸۷: ۱۸۵؛ کاری^۵ و همکاران، ۲۰۱۵). لذا، ارزشیابی یکی از گام‌های اصلی اجرای هر برنامه است (ارنشتاین و هانکینز^۶، ۲۰۰۹)؛ چرا که موفقیت برنامه و تعیین قدر و شایستگی هر برنامه به نتایج ارزشیابی از آن برنامه وابسته است (اسکریون^۷، به نقل از استافیل بیم و شینفیلد^۸، ۲۰۰۷) بنابراین غفلت از ارزشیابی برنامه منجر به عدم توجه به کارکردهای ارزشیابی خواهد شد. در واقع، نقش ارزشیابی در برنامه‌های درسی، تعیین ارزش برنامه درسی بوده و این که آیا برنامه درسی اهداف و مقاصد را که برای آن‌ها طراحی شده بر آورد کرده است یا خیر (شعبانی، ۱۳۸۷: ۱۸۰). بنابراین، نخستین عنصری که در هر برنامه درسی باید بدان توجه شود هدف است. اهداف، انتظارات واقعی ما را از دانش آموزان روشن کرده و به تمام فعالیت‌های تربیت دینی جهت داده و گام‌هایی را که باید در این راستا برداشته شود را مشخص می‌سازند. همچنین، نحوه ارزش‌یابی، ملاک‌های مورد نظر و سایر ابزارهای سنجش پیشرفت تحصیلی مناسب با تربیت دینی منوط به تعیین هدف‌هاست (امین خندقی و پاک مهر، ۱۳۹۲). لازم به ذکر است که یادگیری در تربیت دینی دارای سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری است که نظام آموزشی و برنامه درسی در هر بعد وظایفی را بر عهده دارد

1. Pinar
2. Hosp
3. McNeil
4. Chang, Wu & Wu
5. Currey
6. Ornstein, Hunkins
7. Scriven
8. Stufflebeam and Shinkfield

(میر مقتدایی و غفاریان، ۱۳۸۹). بر این اساس، راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی مصوب شورای عالی آموزش و پرورش نیز، اهداف مقطع متوسطه را در سه حیطه شناختی، عاطفی و رفتاری (مهارت و عمل) تعیین نموده است؛ یعنی دانش آموزان باید در پایان دوره به شناخت‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای معینی از تربیت دینی برسند و مسیر تربیت دینی باید از راه‌های مختلف به فراگیران کمک نماید تا از شناخت اعتقادات خود برای انجام وظایف فردی و اجتماعی خویش کمک بگیرند و رفتارهای مناسب را بروز دهند (تقوی نسب و همکاران، ۱۳۸۸). تأکید بر این است که در تربیت دینی، اهداف باید بیش‌تر به جنبه‌های عاطفی و عملی آن توجه کند؛ اما جهت نیل به این ابعاد، ایجاد شناخت نسبی نسبت به معارف دینی و توجه به جنبه‌های شناختی اهداف آموزشی در تربیت دینی ضروری است. اهداف حیطه شناختی تعیین کننده دانش پایه در حوزه‌های اساسی تربیت دینی است (شعبانی، ۱۳۸۷) و به جریان‌هایی که با شناخت و اندیشه انسان سر و کار دارند مربوط می‌باشد (سیف، ۱۳۸۹). بلوم و همکاران (۱۹۶۵، به نقل از سیف، ۱۳۸۷) شش سطح در حوزه شناختی به شرح زیر شناسایی کرده‌اند که به توضیح اجمالی هر یک پرداخته می‌شود.

۱. دانش: یادآوری امور جزئی و کلی، روش‌ها و فرایندها، الگوها، ساخت‌ها و موقعیت‌ها. این طبقه شامل حفظ و نگهداری موضوعات و مطلب قبلاً آموخته شده است.
۲. فهم: به معنی درک مطالب آموخته شده. فهمیدن، یک مرحله بالاتر از دانش است، چرا که فراگیر علاوه بر حفظ مطالب باید آن‌ها را بفهمد و تفسیر کند.
۳. کاربرد: استفاده از مطالب انتزاعی (اندیشه‌ها و روش‌های کلی، قواعد اجرایی) در موقعیت‌های ویژه و عینی. اصطلاح معمول آموزشی برای این طبقه حل مسئله است.
۴. تجزیه و تحلیل: یعنی شکستن یک موضوع به اجزای تشکیل دهنده آن که شامل یافتن عناصر و ارتباط بین عناصر یک کل پیچیده مانند یک مقاله تحقیقی است.
۵. ترکیب: به معنای کنار هم قرار دادن عناصر و اجزا برای ایجاد یک اثر یا فرآورده جدید.
۶. ارزشیابی: داوری و قضاوت در خصوص ارزش یا اعتبار موضوعات مختلف و به نحوی همان تفکر انتقادی است.

با این تفاسیر، به طور کلی می‌توان گفت که این حیطه شامل هدف‌هایی است که دانش، فهم و مهارت‌های تفکر را مورد بررسی قرار می‌دهد و هر چه از سطح دانش به سطوح بالاتر

می‌رویم، حوزه فعالیت‌های شناختی عمیق‌تر می‌شود که این سطوح پلکانی، در شکل ۱ به تصویر کشیده شده است.

شکل ۱. سطوح مختلف حیطه شناختی

در واقع، در زمینه تربیت دینی نظام آموزشی ابتدا باید به دانش آموزان شناخت و اندیشیدن را بیاموزد (میر مقتدایی و غفاریان، ۱۳۸۹) و تربیت دینی در این بعد به دانش آموزان کمک می‌کند تا از دین و اصول و مبانی آن، درک درست و صحیحی به دست آورند (تقوی نسب و همکاران، ۱۳۸۸). همان‌گونه که اشاره شد، مهم‌ترین رسالت آموزش و پرورش، پرورش و رشد انسان‌هایی عامل به تعالیم اسلامی است که این وظیفه با تأمل مداوم، بازنگری مستمر و تدوین و توسعه برنامه‌های کارآمد، میسر می‌شود (میر عارفیان، ۱۳۸۴). به عبارتی دیگر، با توجه به اهمیت نیل به اهداف تربیت دینی همواره این دغدغه برای برنامه‌ریزان و پژوهشگران حوزه تربیت دینی وجود داشته است که اهداف در نظر گرفته شده برای تعلیم معارف دینی از چه کیفیتی برخوردار بوده و تا چه میزان توانسته است اهداف تربیتی این دوره را محقق سازد؟ اگر بخواهیم در مورد اهمیت و ضرورت ارزشیابی از میزان تحقق اهداف شناختی برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی صحبت کنیم بایستی اذعان داشت که اساساً ارزشیابی صحیح و علمی می‌تواند اساس معتبری جهت قضاوت درباره آن فراهم سازد و به تبع آن زمینه فعالیت‌ها و برنامه ریزی‌های بهتر جهت بخش اجرایی را فراهم نماید (نوبل^۱، ۱۹۹۹). چنین استراتژی مناسبی عوامل بازدارنده را شناسایی کرده و اقدامات اصلاحی را پیشنهاد می‌کند. علاوه بر آن، انجام ارزشیابی از میزان تحقق اهداف شناختی برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی و به تبع آن تلاش‌های بعدی در جهت رفع مشکلات و همچنین ارزشیابی‌های مکرر، احتمالاً می‌تواند

1. Noble

زمینه پاسخگویی و شفافیت فعالیت‌های دفتر تألیف و گروه درسی تعلیم و تربیت دینی را در قبال کلیت نظام عملکردی آموزش و پرورش و جامعه فراهم سازد. لذا، شناسایی نقاط قوت و ضعف اهداف برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی به منظور بهبود و اصلاح مراحل بعدی برنامه یعنی مرحله اجرایی برنامه‌ها ضروری است و انجام مطالعه حاضر می‌تواند نوعی بینش استراتژیک در خصوص اهداف این دوره ارائه نماید. به لحاظ اهمیت شایان توجه تربیت دینی و دارا بودن ابعاد متنوع و مرتبط با جنبه‌های گوناگون زندگی انسان، تاکنون تربیت دینی پژوهش‌های وسیعی را به خود اختصاص داده لیکن در خصوص ارزشیابی اهداف برنامه درسی تربیت دینی دوره متوسطه به طور جامع و چندجانبه به این امر پرداخته نشده است. در این راستا در پژوهش حاضر برآنیم تا میزان تحقق اهداف شناختی درس دین و زندگی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی را با جامعیت بیشتری از نظر شاخص‌ها، ملاک‌ها و نشانگرهای مختلف این نوع از تربیت با توجه به وضع موجود در نظام آموزشی مورد بررسی قرار دهیم. لازم به ذکر است که مطالعه حاضر به سفارش دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی و به درخواست گروه درسی تعلیم و تربیت دینی آن دفتر صورت گرفته و پیامدهای قابل توجهی را در خصوص اهداف شناختی برنامه درسی تربیت دینی در این دوره نمایان ساخته است.

روش پژوهش

روش انجام تحقیق با توجه به ملاک هدف، تحقیق و توسعه و از نوع پژوهش ارزشیابی است. جامعه آماری شامل زیرجامعه‌های دانش‌آموزان کلیه مناطق آموزشی شهرستان‌های تهران در سال تحصیلی ۸۸-۸۹ می‌باشد. برای جمع‌آوری اطلاعات به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای اقدام شد. ابتدا مناطق ۱۱ گانه شهر تهران پنج ناحیه شرقی، غربی، جنوبی، شمالی و مرکزی تقسیم و سپس از هر یک از این ناحیه‌ها یک منطقه به صورت تصادفی انتخاب گردید. سپس به صورت تصادفی از هر منطقه به صورت تصادفی چهار دبیرستان (دو دبیرستان دخترانه و دو دبیرستان پسرانه) و دو مرکز پیش‌دانشگاهی (۱ دخترانه و ۱ پسرانه) در جامعه نمونه قرار گرفت. در برخی مناطق، به دلیل قلت کلاس‌های برخی دبیرستان‌ها، از دبیرستان‌های هم‌جوار با شرایط تقریباً برابر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، برای نمونه‌گیری استفاده گردید. در مطالعه حاضر جهت بررسی میزان تحقق اهداف شناختی تربیت دینی در

سطوح مختلف شش گانه از آزمون‌های پیشرفت تحصیلی چهارگزینه‌ای برای سنجش میزان تحقق اهداف شناختی سطوح پایین دانش و فهم و از آزمون‌های تشریحی جهت سنجش میزان تحقق اهداف شناختی سطوح بالای کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی به تفکیک پایه‌های تحصیلی استفاده و جهت تهیه آزمون‌ها اقدامات کلی زیر انجام پذیرفت:

آخرین نسخه کتاب‌های درسی، راهنمای برنامه درسی و راهنماهای تدریس درس دین و زندگی سه پایه متوسطه و پیش دانشگاهی تهیه گردیدند. سپس، کارگروه تخصصی متشکل از پنج دبیر تشکیل و به تدوین بودجه بندی سؤالات مبتنی بر جدول میزان اهمیت آموزش پرورش، تعداد صفحات و اهداف دروس مختلف و همچنین، تشکیل جدول هدف / محتوا پرداخته شد. در مرحله بعد، از حدود ۱۵ دبیر برجسته دین و زندگی دعوت به عمل آمد تا برای طراحی سؤالات مربوطه به پایه تخصصی خود بر اساس جدول هدف / محتوا به تدوین سؤال بپردازند تا پس از ایجاد بانک سؤالات، به گزینش سؤالات بهتر اقدام شود. پس از اقدامات فوق تصمیم گرفته شده سطح دانش و فهم با استفاده از آزمون چهارگزینه‌ای مورد اندازه‌گیری قرار گیرد؛ ولی به جهت دشواری سنجش سطوح کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب، ارزشیابی با استفاده از آزمون‌های چهارگزینه‌ای، از سؤالات تشریحی استفاده گردد؛ سپس، پرسش‌ها از نظر ساختار سؤال، تناسب با هدف، نگارش و روانی و قابل فهم بودن آن در کارگروه تخصصی (دو نفر دبیر، یک ویراستار تخصصی، دو نفر متخصص علوم تربیتی، یک نفر متخصص سنجش، یک نفر متخصص آمار) بررسی (احراز روایی) و اقدام به اجرای آزمایشی یا پایلوت هر یک از آزمون‌ها (حداقل در بین ۶۰ نفر دانش آموز) گردید و اصلاحات نهایی برای اجرای اصلی انجام پذیرفت و در نهایت ۸ آزمون طراحی گردید.

یافته‌های پژوهش

تحلیل سطوح شناختی تفکیک چهار پایه و بر اساس دو نقطه ۵۰ و ۷۰ درصدی می‌باشد. شایان ذکر است که قبل از تحلیل سطوح شناختی هر پایه، قدری به نحوه بودجه بندی سؤالات پرداخته می‌شود.

۱- پایه اول

- **بودجه بندی سؤالات:** جهت سنجش میزان تحقق اهداف شناختی این پایه اول، دو دسته سؤال تستی (۴۰ سؤال) برای تحلیل سطوح پایین شناختی یعنی دانش و فهم و سؤالات

تشریحی (۴ سؤال) جهت تحلیل سطوح بالای شناختی کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی برای ۱۶ درس طراحی گردید. سعی بر این بود تا از تمامی دروس جهت بودجه بندی سؤالات آزمون استفاده گردد. هر سؤال تستی نیم نمره را به خود اختصاص داده و از هر درس بین دو تا ۴ سؤال بسته به تعداد اهداف شناختی هر درس طرح گردید. اطلاعات تفصیلی در قسمت روش پژوهش توضیح داده شد. با توجه به این که، کتاب جدید دین و زندگی سال اول متوسطه، در سالی که ارزشیابی صورت گرفته، تدوین گردیده است، اهداف پیشرفت تحصیلی این پایه، نه در راهنمای برنامه درسی و نه در کتاب درسی مشخص شده است. از این رو نتوانستیم سؤالات پیشرفت تحصیلی را با توجه اهداف قصد شده، همانند پایه های دوم، سوم و پیش دانشگاهی تحلیل نماییم.

جدول ۱. ارزیابی میزان نیل به اهداف شناختی درس دین و زندگی پایه اول متوسطه

ارزیابی	نقطه ۷۰٪		نقطه ۵۰٪		میانگین	سطح
	P	t	P	t		
عدم تحقق هدف	۰/۰۰۱	-۷۳/۰۰	۰/۰۰۱	-۳۵/۳۰	۴/۴۹	دانش
عدم تحقق هدف	۰/۰۰۱	-۷۲/۷۷	۰/۰۰۱	-۳۸/۳۲	۴/۷۵	فهم
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۴/۲۰	۱/۸۹	کاربرد
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۷/۱۷	۱/۷۱	تجزیه و تحلیل
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۵/۶۰	۱/۸۲	ترکیب
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۶/۲۴	۱/۷۵	ارزشیابی

نتایج جدول ۱ نشان می دهد که بر اساس تحلیل ملاکی مربوط به هر یک از اهداف شش گانه دانش، فهم، کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی، دانش آموزان مورد بررسی پایه اول در هیچ کدام از اهداف، نمره مورد نیاز را اخذ ننموده و در همه اهداف، در نمره پایین تر از ملاک قرار گرفته اند.

۲- پایه دوم

- بودجه بندی سؤالات

جهت سنجش میزان تحقق اهداف شناختی این پایه اول، دو دسته سؤال تستی (۴۰ سؤال) برای تحلیل سطوح پایین شناختی یعنی دانش و فهم و سؤالات تشریحی (۴ سؤال) جهت تحلیل سطوح بالای شناختی کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی برای ۱۶ درس طراحی گردید. سعی بر این بود تا از تمامی دروس جهت بودجه بندی سؤالات آزمون استفاده گردد. هر سؤال تستی نیم نمره را به خود اختصاص داده و از هر درس بین دو تا ۴ سؤال بسته به

تعداد اهداف شناختی هر درس طرح گردید. اطلاعات تفصیلی در قسمت روش پژوهش توضیح داده شد. در ادامه بر اساس بودجه بندی فوق، به تحلیل آزمون پیشرفت تحصیلی این پایه پرداخته می شود.

جدول ۲. تحلیل آزمون پیشرفت تحصیلی پایه دوم متوسطه

ردیف	درس	تعداد اهداف درس	هدف انتخابی	سطح شناختی پرسش
۱	اول	۲	- درک حضور حکمت و تدبیر الهی در نظام خلقت	فهم
۲	دوم	۳	- توانایی تبیین نظام های کوچک در نظام های بزرگ و بالعکس	دانش
۳	سوم	۵	- شناخت فضیلت ها و اوصاف انسان در قرآن کریم	فهم
۴	چهارم	۴	- آشنایی و توجه به برخی از عوامل سقوط انسان (ذکر شده در قرآن کریم)	دانش
۵	پنجم	۵	- آشنایی با موانع رشد و کمال و عوامل سقوط انسان و انگیزه برای دوری از آنها	فهم
۶	ششم	۳	- درک نتایج و آثار غفلت در دنیای امروز از سرانجام انسان و زندگی اخروی	دانش
۷	هفتم	۲	- احساس امید و رضایت نسبت به دیدگاه اسلامی	فهم
۸	هشتم	۴	- آشنایی با ضرورت معاد و بیان دلایل آن	دانش
			- توانایی پاسخ به برخی اشکالات درباره معاد جسمانی	فهم
			- شناخت رابطه ی دنیا با برزخ و آخرت و توضیح و تبیین آن رابطه	دانش
			- شناخت جهان برزخ به عنوان عالم میان دنیا و آخرت	فهم
			- آشنایی با مراحل تکوین واقعیه قیامت و توانایی تبیین آن	دانش

فهم	کسب مراتبی از خوف و رجا نسبت به آینده‌ی خود در جهان آخرت			
فهم	- شرح جایگاه نیکوکاران و گناه کاران بر اساس قرآن کریم و سنت			
دانش	- تبیین تناسب عمل با پاداش و کیفر	۲	نهم	۹
دانش	- شرح جایگاه نیکوکاران و گناه کاران بر اساس قرآن کریم و سنت			
دانش	- آشنایی با معنا و جایگاه توکل در قرآن			
فهم	- توانایی تشخیص میان توکل و خطر کردن	۳	دهم	۱۰
فهم	- آشنایی با معنا و جایگاه توکل در قرآن			
دانش	- تبیین تأثیر محبت داشتن به خداوند، در پیروی از او			
فهم	- شناخت رابطه‌ی تقابلی دوستی با خدا و دوری از دشمنان خدا	۳	یازدهم	۱۱
فهم	- تبیین تأثیر محبت داشتن به خداوند، در پیروی از او			
دانش	- تأثیر محبت انسان در تصمیم گیری‌ها و کارهای وی			
فهم	- شناخت رابطه‌ی آراستگی حقیقی و عفاف			
دانش	- آشنایی با نظر پیشوایان دین درباره‌ی آراستگی ظاهر و توصیه‌های آنان	۵	دوازدهم	۱۲
دانش	- شناخت رابطه‌ی آراستگی حقیقی و عفاف			
فهم	- درک رابطه‌ی آراستگی باطن و ظاهر			
فهم	- بیان رابطه‌ی میان حد پوشش و نوع لباس در فرهنگ اسلامی			
دانش	- تبیین ضرورت حجاب و پوشش اسلامی بر مبنای آیات قرآنی و حدود آن	۲	سیزدهم	۱۳
دانش	- بیان رابطه‌ی میان حد پوشش و نوع لباس در فرهنگ اسلامی			
فهم	- تبیین ضرورت حجاب و پوشش اسلامی بر مبنای آیات قرآنی و تعیین حدود			
دانش	- به دست آوردن درک صحیح از نیاز جامعه به نظارت همگانی به آن	۲	چهاردهم	۱۴
دانش	- داشتن انگیزه برای انجام دادن امر به معروف و نهی از منکر			

فهم	- آشنایی با آیات مربوط به امر به معروف و نهی از منکر و پیام‌های آیات			
فهم	- آشنایی و توجه به تأثیر سازنده بر روحیه و شخصیت انسان	۲	پانزدهم	۱۵
دانش	- آشنایی و توجه به تأثیر سازنده بر روحیه و شخصیت انسان			
دانش	- آشنایی با احکام اسلام در مورد خمس، زکات و انفاق			
فهم	- شناخت راه‌های دفع نیازهای عمومی در احکام اسلام	۴	شانزدهم	۱۶
فهم	- آشنایی با تأثیرهای منفی ربا بر عدالت اجتماعی و مبارزه‌ی اسلام با آن			

در جدول ۲، اهداف به تفکیک دروس، تعداد سؤالات اختصاص داده شده مرتبط با هدف آموزشی و سطح شناختی تشریح شده است.

جدول ۳. ارزیابی میزان نیل به اهداف شناختی درس دین و زندگی پایه دوم متوسطه

ارزیابی	نقطه ۷۰٪		نقطه ۵۰٪		میانگین	سطح
	P	t	P	t		
تحقق نسبی هدف	۰/۰۰۱	-۱۶/۱۰	۰/۰۰۳*	۲/۹۴	۴/۱۴	دانش
عدم تحقق هدف	۰/۰۰۱	-۲۲/۸۰	۰/۰۱۲	-۲/۵۰	۵/۱۰	فهم
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۶/۵۵	۱/۶۳	کاربرد
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۱۰/۵۶	۱/۴۵	تجزیه و تحلیل
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۱۲/۲۷	۱/۳۰	ترکیب
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۱۶/۴۰	۱/۰۷	ارزشیابی

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که بر اساس تحلیل ملاکی مربوط به هر یک از اهداف شش‌گانه دانش، فهم، کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی، دانش آموزان مورد بررسی در پایه دوم تنها در سطح دانش به سطح نسبتاً مطلوبی دست یافته و در سایر سطوح نمره مورد نیاز را اخذ ننموده و در نمره پایین‌تر از ملاک قرار گرفته‌اند.

۳- پایه سوم

- بودجه‌بندی سؤالات

جهت سنجش میزان تحقق اهداف شناختی این پایه اول، دو دسته سؤال تستی (۴۰ سؤال) برای تحلیل سطوح پایین شناختی یعنی دانش و فهم و سؤالات تشریحی (۴ سؤال) جهت

تحلیل سطوح بالای شناختی کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی برای ۱۶ درس طراحی گردید. سعی بر این بود تا از تمامی دروس جهت بودجه بندی سؤالات آزمون استفاده گردد. هر سؤال تستی نیم نمره را به خود اختصاص داده و از هر درس بین دو تا ۴ سؤال بسته به تعداد اهداف شناختی هر درس طرح گردید. اطلاعات تفصیلی در قسمت روش پژوهش توضیح داده شد. در ادامه بر اساس بودجه بندی فوق، به تحلیل آزمون پیشرفت تحصیلی این پایه پرداخته می شود.

جدول ۴. تحلیل آزمون پیشرفت تحصیلی پایه سوم متوسطه

ردیف	درس	تعداد اهداف درس	هدف انتخابی	سطح شناختی پرسش
۱	اول	۲	بیان نیازهای بنیادین انسانی و فرق گذاشتن با نیازهای دیگر	فهم
۲	دوم	۳	تبیین چگونگی هدایت انسان به توجه به ویژگی ها و غایت خاص وی	دانش
۳	سوم	۵	تبیین این موضوع که پیامبران مبلغ دین واحد بوده اند	فهم
			تبیین این موضوع که پیامبران مبلغ دین واحد بوده اند	دانش
			جنبه های گوناگون اعجاز قرآن کریم را توضیح دهند.	فهم
۴	چهارم	۴	سندیت قرآن کریم بر نبوت پیامبر اکرم (ص) را توضیح دهند	دانش
۵	پنجم	۵	تبیین قلمرو چهارم: ولایت معنوی	دانش
			تطبیق آیات درس بر قلمروهای ذکر شده	فهم
۶	ششم	۳	بیان نمونه هایی از روایات و آیات پیرامون تعیین امام	دانش
			بیان ضرورت تداوم رسالت پس از رسول خدا (ص)	فهم
۷	هفتم	۲	تبیین عوامل انحراف از مسیر تعیین شده از جانب پیامبر (ص)	فهم
			تبیین عوامل انحراف از مسیر تعیین شده از جانب پیامبر (ص)	دانش
۸	هشتم	۴	بیان مجاهدات ائمه اطهار (ع) در جهت تبیین و قوام ولایت و رهبری	دانش
			بیان اقدامات ائمه اطهار (ع) در جهت قلمرو مرجعیت علمی	فهم
۹	نهم	۲	تبیین علت غیبت امام عصر (عج)	فهم
			تبیین و توضیح چگونگی امامت در عصر غیبت و رابطه ما با حضرت	دانش

دانش	تبیین و توضیح چگونگی امامت در عصر غیبت و رابطه ما با حضرت			
فهم	تبیین آینده روشن بشریت بنا بر دیدگاه اسلام			
فهم	تبیین آینده روشن بشریت بنا بر دیدگاه اسلام	۳	دهم	۱۰
دانش	ارائه برداشت درست از مفهوم انتظار و نقش منتظران در عصر غیبت			
دانش	تبیین چگونگی نیابت از امام عصر (عج) در عصر غیبت			
دانش	استدلال بر ضرورت امامت در عصر غیبت	۳	یازدهم	۱۱
فهم	تبیین قلمروهای امامت در عصر غیبت			
فهم	توانایی بیان شیوه‌ی انتخاب ولایت فقیه			
فهم	توانایی بیان شیوه‌ی انتخاب ولایت فقیه			
دانش	تبیین تفاوت نظام اسلامی با نظام دموکراتیک	۵	دوازدهم	۱۲
دانش	تبیین رابطه میان رهبر و مردم			
فهم	تبیین تفاوت نظام اسلامی با نظام دموکراتیک			
فهم	توضیح راه‌های تقویت کرامت نفس			
دانش	توضیح راه‌های تقویت کرامت نفس			
دانش	تبیین رابطه‌ی کرامت نفس با وفاداری به پیمان و پا بر جایی بر آن	۲	سیزدهم	۱۳
فهم	تبیین رابطه‌ی کرامت نفس با وفاداری به پیمان و پا بر جایی بر آن			
دانش	تبیین زمینه‌های طبیعی تشکیل خانواده			
دانش	تبیین دیدگاه اسلام نسبت به مرد و زن	۲	چهاردهم	۱۴
فهم	تبیین دیدگاه اسلام نسبت به مرد و زن			
دانش	آگاهی از مشکلات پیش روی ازدواج و توانایی برخورد مناسب با آن			
فهم	آشنایی با معیارهای همسر شایسته و راه‌های شناخت همسر	۲	پانزدهم	۱۵
دانش	تبیین نقش مشترک زن و مرد در رشد و تعالی فرزندان			
فهم	بیان وظیفه‌ی فرزندان نسبت به پدر و مادر	۴	شانزدهم	۱۶
فهم	تبیین نقش مشترک زن و مرد در رشد و تعالی فرزندان			

در جدول ۴، اهداف به تفکیک دروس، تعداد سؤالات اختصاص داده شده مرتبط با هدف آموزشی و سطح شناختی نشان داده شده است.

جدول ۵. ارزیابی میزان نیل به اهداف شناختی درس دین و زندگی پایه سوم متوسطه

ارزیابی	نقطه ۷۰٪		نقطه ۵۰٪		میانگین	سطح
	P	t	P	t		
تحقق نسبی هدف	۰/۰۰۱	۱۵/۸۰	۰/۰۰۱	۲۹/۴۰	۵/۴۰	دانش
عدم تحقق هدف	۰/۰۰۱	-۵۰/۳۰	۰/۰۰۱	-۲۱/۹۰	۳/۸۴	فهم
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۳	-۳/۱۵	۱/۹۰	کاربرد
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۵	-۳/۲۶	۱/۷۰	تجزیه و تحلیل
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۸/۱۷	۱/۴۰	ترکیب
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	-۱۱/۶۹	۱/۲۰	ارزشیابی

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که بر اساس تحلیل ملاکی مربوط به هر یک از اهداف شش‌گانه دانش، فهم، کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی، دانش آموزان مورد بررسی در پایه سوم تنها در سطح دانش به سطح نسبتاً مطلوبی دست یافته و در سایر سطوح نمره مورد نیاز را اخذ نموده و در نمره پایین‌تر از ملاک قرار گرفته‌اند.

۴- پیش‌دانشگاهی

-بودجه‌بندی سؤالات

جهت سنجش میزان تحقق اهداف شناختی این پایه اول، دو دسته سؤال تستی (۴۰ سؤال) برای تحلیل سطوح پایین شناختی یعنی دانش و فهم و سؤالات تشریحی (۴ سؤال) جهت تحلیل سطوح بالای شناختی کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی برای ۱۰ درس طراحی گردید. سعی بر این بود تا از تمامی دروس جهت بودجه‌بندی سؤالات آزمون استفاده گردد. هر سؤال تستی نیم نمره را به خود اختصاص داده و از هر درس بین دو تا ۴ سؤال بسته به تعداد اهداف شناختی هر درس طرح گردید.

در ادامه بر اساس بودجه‌بندی فوق، به تحلیل آزمون پیشرفت تحصیلی این پایه پرداخته می‌شود.

جدول ۶. تحلیل آزمون پیشرفت تحصیلی دوره پیش‌دانشگاهی

سطح شناختی	هدف انتخابی	تعداد اهداف درس	ردیف درس
پرسش			
فهم	تبیین نیازمندی جهان در بقای خود به آفریننده		
فهم	تبیین نیاز انسان و جهان به خالق از طریق یک دلیل	۲	اول
دانش	تبیین نیاز انسان و جهان به خالق از طریق یک دلیل		

دانش	تبیین نیازمندی جهان در بقای خود به آفریننده			
فهم	تبیین توحید افعالی و شاخه‌های آن			
فهم	تبیین توحید ذاتی	۳	دوم	۲
دانش	تبیین معنای توحید			
دانش	تبیین معنای توحید			
فهم	تبیین توحید در عبادت به عنوان نتیجه توحید نظری			
فهم	تبیین تفاوت انسان موحد و مشرک از حیث توحید و شرک عملی	۴	سوم	۳
دانش	تبیین دو بعد فردی و اجتماعی توحید عملی			
دانش	تبیین تفاوت انسان موحد و مشرک از حیث توحید و شرک عملی			
فهم	تبیین آثار و نتایج توحید عملی و اخلاص			
فهم	تبیین آثار و نتایج توحید عملی و اخلاص			
دانش	تبیین ضرورت اخلاص در بندگی	۵	چهار	۴
دانش	آشنایی با روش‌های تقویت‌کننده اخلاص در بندگی			
فهم	شناخت مراحل توبه و تلاش برای بکار گرفتن آن مراحل در زندگی			
فهم	شناخت مراحل توبه و تلاش برای بکار گرفتن آن مراحل در زندگی	۳	پنجم	۵
دانش	شناخت زمینه درونی بازگشت و توبه در انسان			
دانش	تبیین حقیقت توبه به عنوان دروازه‌ی رحمت الهی			
فهم	شناخت محدوده و چارچوب اختیار			
فهم	تبیین نسبت اختیار با قضا و قدر الهی			
دانش	درک و اشعار به وجدانی بودن اختیار، و نشانه‌های فراوان آن در زندگی	۶	ششم	۶
دانش	تبیین نسبت اختیار با قضا و قدر الهی			
دانش	آشنایی با رهنمودهای قرآن و معصومین صلوات الله علیهم درباره معیارهای تمدن متعالی			
دانش	آشنایی با رهنمودهای قرآن و معصومین صلوات الله علیهم درباره معیارهای تمدن متعالی	۲	هفتم	۷
فهم	توانایی تبیین معیارهای تمدن متعالی بر اساس قرآن کریم و سیره معصومین صلوات الله			

فهم	توانایی تبیین معیارهای تمدن متعالی بر اساس قران کریم و سیره معصومین صلوات الله			
دانش	آشنایی با برخی دستاوردهای تمدن اسلامی			
دانش	تبیین میزان انطباق دستاوردهای تمدن اسلامی با معیارهای متعالی اسلام			
فهم	توضیح درباره تلاش مسلمانان برای انتقال از جاهلیت به اهداف متعالی اسلام	۴	هشتم	۸
فهم	تبیین میزان انطباق دستاوردهای تمدن اسلامی با معیارهای متعالی اسلام			
فهم	شناخت پیامد تمدن جدید در مهم ترین حوزه های زندگی فردی و اجتماعی			
فهم	شناخت پیامد و نتایج تمدن جدید در مهم ترین حوزه های زندگی فردی و اجتماعی	۲	نهم	۹
دانش	شناخت پیامد و نتایج تمدن جدید در مهم ترین حوزه های زندگی فردی و اجتماعی			
دانش	ارزیابی پیامدها و نتایج تمدن جدید با مراجعه به معیارهای تمدن متعالی اسلام			
دانش	توانایی تنظیم برنامه خودسازی فردی جهت حضور مؤثر در جهان کنونی			
دانش	توانایی تنظیم برنامه برای کمک به جامعه در جهت تحکیم بنیان های جامعه	۵	دهم	۱۰
فهم	توانایی تنظیم برنامه برای کمک به جامعه در جهت تحکیم بنیان های جامعه			
فهم	توانایی در تنظیم برنامه برای حضور فعال در جامعه کنونی			

در جدول ۶، اهداف به تفکیک دروس، تعداد سؤالات اختصاص داده شده مرتبط با هدف آموزشی و سطح شناختی نشان داده شده است.

جدول ۷. ارزیابی میزان نیل به اهداف شناختی درس دین و زندگی دوره پیش دانشگاهی

ارزیابی	نقطه ۷۰٪		نقطه ۵۰٪		میانگین	سطح
	P	t	P	t		
عدم تحقق هدف	۰/۰۰۱	-۲۲/۷۰	۰/۰۰۱	-۴/۹۰	۵/۱۰	دانش
عدم تحقق هدف	۰/۰۰۱	-۳۰/۶۰	۰/۰۰۱	-۱۱/۷۰	۴/۱۳	فهم
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۴۰۰	-۰/۸۵۰	۲/۳۱	کاربرد
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۱۷۱	۱/۳۹	۲/۱۸	تجزیه و تحلیل
عدم تحقق هدف	---	---	۰/۰۰۱	۸/۹۲	۱/۲۹	ترکیب

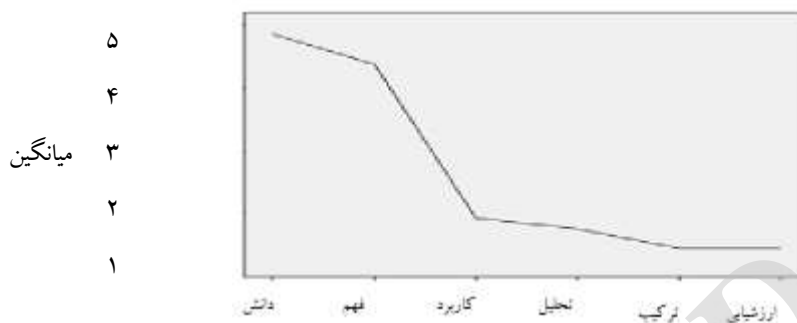

ارزشیابی	۱/۸۰	-۴/۴۹	۰/۰۰۱	---	---	عدم تحقق هدف
----------	------	-------	-------	-----	-----	--------------

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که بر اساس تحلیل ملاکی مربوط به هر یک از اهداف شش‌گانه دانش، فهم، کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی، دانش آموزان مورد بررسی در دوره پیش دانشگاهی در هیچ یک از سطوح، نمره مورد نیاز را اخذ ننموده و در نمره پایین‌تر از ملاک قرار گرفته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت نیل به اهداف تربیت دینی همواره این دغدغه برای برنامه‌ریزان حوزه تربیت دینی وجود دارد که اهداف در نظر گرفته شده برای تعلیم معارف دینی از چه کیفیتی برخوردار بوده و تا چه میزان توانسته است شناخت دانش آموزان را نسبت به آموزه‌های دینی افزایش دهد؟ لذا، مطالعه حاضر با هدف بررسی میزان تحقق اهداف شناختی درس دین و زندگی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی با نگاهی جامع‌تر از نظر شاخص‌ها، ملاک‌ها و نشانگرها صورت گرفت. نتایج مطالعه به طور کلی حاکی از این بود که در پایه اول، هیچ یک از اهداف ۶ گانه حوزه شناختی محقق نشده است و در سایر پایه‌ها (دوم، سوم و پیش دانشگاهی) نیز فقط اهداف سطح دانش محقق شده و در سطوح فهم، کاربرد، تحلیل، ترکیب و ارزشیابی، دانش آموزان مورد بررسی در نمره پایین‌تر از ملاک قرار گرفته و به عبارتی، اهداف شناختی این سطوح محقق نگردیده بود که این نتیجه، به مثابه نوعی دلنگرانی برای برنامه‌ریزان و مسئولین می‌باشد. به علاوه، با توجه به این که پایین‌ترین سطح شناختی، سطح دانش و فهم بوده، ملاحظه گردید که فقط دانش آموزان پایه‌های دوم، سوم و پیش دانشگاهی در حد نسبتاً مطلوبی آن هم فقط در سطح دانش بودند. به طور کلی، شماتیک نتایج در شکل ۱ قابل تصور است.

شکل ۲. شماتیک میزان تحقق سطوح ۶ گانه اهداف حیطه شناختی در دانش آموزان دوره متوسطه

به زعم نژاد شفیعی (۱۳۸۹) نتایج حاکی از این است که نظام آموزشی نتوانسته است یک نظام معرفتی در ذهن دانش آموزانی که برنامه درسی تربیت دینی برای آن‌ها شکل گرفته است، مستقر کند. به عبارتی، دانش آموزان نتوانسته‌اند با اهداف مورد نظر ارتباط برقرار کنند. در واقع، این نتیجه می‌تواند منبث از عدم تناسب محتوای کتاب درسی و شیوه‌های تدریس معلمان با اهداف آموزشی درس دین و زندگی هم باشد؛ به عبارتی، نبود پیوند بین محتوای کتاب درسی یا فرایندهای یاددهی-یادگیری با اهداف در نظر گرفته شده منجر به عدم توسعه مهارت‌های ذهنی دانش آموزان نسبت به تعالیم دینی گردیده است. این تبیین در حالی است که بخشی از نتایج ارزشیابی تکوینی مطالعه کیفی میرعارفین (۱۳۸۶) در خصوص تناسب بین محتوای کتاب درسی دین و زندگی با اهداف پایه سوم، اکثریت دیدگاه‌ها تناسب محتوای کتاب با اهداف این پایه را تأیید کرده‌اند. هر چند با طرح یک سری نکات از جمله پیوستگی ادیان الهی و متناسب بودن معجزات هر دین با باورهای مردم آن قوم و نقش دین در زندگی انسان و همچنین، شناخت رابطه صحیح توحید با شفاعت معصومین باید مورد عطف و توجه بیشتر مسئولین و برنامه ریزان قرار بگیرد.

همچنین، در خصوص محتوا باید به این نکته هم توجه نمود که برخی از محتواها پاسخگوی نیازهای شناختی دانش آموزان در زمینه تربیت دینی هستند؛ لیکن، حوزه‌های پرسشی برخی از مباحث مثل بحث مهدویت و معاد، گستردگی بیشتری از مطالب را طلب می‌کند. همان‌گونه که برخی از صاحب نظران در مطالعه میرعارفین (۱۳۸۶) اذعان داشته‌اند

که محتوای کتاب درسی از نظر استدلال، تجزیه و تحلیل، تفسیر و قضاوت هیچ گونه قابلیت ذهنی در دانش آموزان ایجاد نکرده است. چنانچه دلیل احتمالی مطرح شده، صحیح باشد؛ دبیران دین و زندگی برای استفاده بهتر از شیوه‌های آموزشی و حتی روش‌های تدریس مطرح شده در راهنماهای تدریس، نیازمند آموزش‌های ضمن خدمت می‌باشند. به علاوه، جهت درک و فهم بهتر اهداف در نظر گرفته شده این درس، دبیران می‌توانند طبق شرایط موجود در کلاس و به تناسب، از روش‌های اقتضایی استفاده نمایند. شایان ذکر است که تحقق هدف در هر سطحی، شیوه آموزشی خاصی را می‌طلبد. مثلاً در سطح دانش، روخوانی و حفظ مطالب کفایت می‌کند اما نائل شدن به اهداف شناختی سطوح بالاتر مثل تحلیل و ارزشیابی نیازمند شیوه‌های پرسش و پاسخ، بارش مغزی و روش نمایشی می‌باشد. یا حتی جهت محقق شدن اهداف شناختی سطوح بالا مثل کاربرد و ارزشیابی، محتوایی که ارائه دهنده سطوح شناختی پایین باشد، مناسب نخواهد بود. با توجه به سلسله مراتبی بودن طبقات حوزه شناختی و سازماندهی اهداف آموزشی بنا به اصل پیچیدگی، این انتظار نیز می‌رفت که دانش آموزان پایه‌های بالاتر (سوم و پیش دانشگاهی) توانسته باشند به اهداف سطوح بالاتر دست یافته باشند که متأسفانه این نتیجه حاصل نگردید.

با عنایت به آنچه در خصوص دلایل احتمالی محقق نشدن اهداف بیان گردید؛ می‌توان اذعان داشت که نتایج مطالعه، برنامه درسی قصد شده این دوره را با چالشی مواجه ساخته که تجدید نظر در اهداف قصد شده به منظور رفع ابهامات، توانا ساختن دانش آموزان در مهارت‌های ذهنی و شناخت آنان نسبت به تعالیم دینی را ضروری می‌نماید. از سویی دیگر، به نظر می‌رسد صرف بهسازی و کیفیت بخشی به اهداف، مکفی نباشد. بلکه آنچه دارای اهمیت می‌باشد، برقراری پیوند بین برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده می‌باشد. همان گونه که اشاره گردید، چه بسا، اهداف مناسب باشند، لیکن، با محتوای کتب درسی تناسب لازم را نداشته باشد. یا این که در مرحله اجرا، شیوه‌های تدریس و فعالیت‌های یاددهی-یادگیری نتوانسته است پاسخگوی تمام عیاری جهت نائل شدن به اهداف قصد شده باشند. به زعم دبیران و سرگروه‌های آموزشی کثرت اهداف نسبت به محتوای کتب درسی، ساعات محدود و تعداد زیاد دانش آموزان هر کلاس می‌تواند از دیگر دلایل احتمالی مطالعه حاضر باشد.

یکی از شرایط لازم برای یادگیری اهداف آموزشی، ساده بودن و جذابیت مطالب ارائه شده و همخوانی با زندگی واقعی است؛ در حالی که سرگروه‌های آموزشی اذعان داشته‌اند که فلسفی و پیچیده بودن برخی مباحث دینی به خصوص در سال اول، یادگیری محتوا را برای دانش آموزان مشکل می‌کند. برخی از دبیران نیز، اظهار داشته بودند که وجود کلمات مبهم و دشوار در برخی از دروس، فهم مطالب را برای دانش آموزان با دشواری همراه ساخته است. از سویی دیگر، کاربردی نبودن برخی مباحث و وجود دوگانگی مطالب درسی با واقعیت‌های موجود جامعه و بی اهمیت شمردن درس دینی منجر به از دست رفتن جذابیت دین در نزد دانش آموزان شده و انگیزه یادگیری آموزه‌های دینی را در دانش آموزان کاهش می‌دهد که در نهایت این امر، منجر به عدم تحقق اهداف در نظر گرفته می‌شود. به عبارتی، با کم رنگ شدن مسائل دینی در جامعه، احساس نیاز دانش آموزان ما به شناخت آموزه‌های دینی نیز کمتر خواهد شد. همچنین، از دیگر مواردی که باعث یادگیری بهتر و پیوند بین شناخته‌های دانش آموزان با مسائل دینی می‌شود، محتوای غنی کتاب درسی و انسجام درس‌ها با یکدیگر است که به زعم دبیران دین و زندگی، بین دروس کتاب پیوستگی دیده نمی‌شود و در نظام آموزش مدرسه‌ای آن گونه که به یادگیری دروسی مثل ریاضی، فیزیک، شیمی بها داده می‌شود به درس دین و زندگی و فعالیت‌های فوق برنامه مرتبط با این درس نظیر؛ ملاقات با الگوهای موجود در جامعه و بازدید دانش آموزان از اماکن متبرکه توجهی مبذول نمی‌گردد. از سویی دیگر، واگذار کردن این درس به افراد غیر متخصص جهت تدریس، انتقال مفاهیم دینی را برای دانش آموزان دشوار می‌سازد. نیز، سرگروه‌های آموزشی اظهار داشته‌اند که میزان محفوظات دینی برای تدریس دانش آموزان زیاد است که این گفته با یافته به دست آمده در خصوص تحقق نسبی اهداف سطح دانش همخوانی دارد. همچنین، عدم پاسخگویی متن کتاب به نیازهای دانش آموزان عصر حاضر، اکتفا به ظاهر آیات برای پاسخگویی به سؤالات دانش آموزان و کلی بودن جواب سؤالات، از منظر سرگروه‌های آموزشی، منجر به این می‌شود که دانش آموزان نتوانند در سطوح بالای شناختی مثل تحلیل و ارزشیابی، توانمندی‌های لازم را کسب نمایند. با توجه به آنچه بیان گردید، بازنگری و اتخاذ شیوه‌های بدیل جهت ارائه صحیح آموزه‌های دینی و افزایش ساعات تدریس درس دین و زندگی در مجموع به عنوان پیشنهاداتی در زمینه هر چه بهتر نائل شدن به اهداف آموزشی در حوزه شناختی این درس در دوره متوسطه عنوان می‌گردند.

امید که با بهره گیری از یافته‌های حاصل، بستر مناسبی جهت شناخت هر چه بهتر و بیشتر تعالیم دینی برای فراگیران این مقطع فراهم گردد.

منابع

- امین خندقی، مقصود. (۱۳۹۲). طرح ملی ارزشیابی کتاب هدیه های آسمان دوره ابتدایی در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. وزارت آموزش و پرورش. سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی کشور.
- تقوی نسب، سیده نجمه؛ میرشاه جعفری، سید ابراهیم؛ نجفی، محمد. (۱۳۸۸). ضرورت نوآوری در روش‌های تربیت دینی از منظر مبانی علمی، دینی و فلسفی، *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، ۴ (۹): ۲۵-۴۵.
- دانشوری، نسب. (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کمی و کیفی کتب درسی بخوانیم و هدیه‌های آسمانی در سال تحصیلی ۸۵-۸۶، چکیده طرح پژوهشی، پژوهشکده تعلیم و تربیت استان کرمان.
- زادشیر، فرزانه؛ استکی، مهناز و امامی پور، سوزان. (۱۳۸۸). مقایسه قضاوت اخلاقی و رشد اجتماعی دانش آموزان دبستان های غیر انتفاعی تحت تعلیم اوزش قران به شیوه حفظ با معانی با غیر انتفاعی، *فصلنامه روانشناسی کاربردی*، ۲ (۱۰): ۲۵-۴۷.
- سعیدی رضوانی، محمود و بینقی، تقی. (۱۳۸۰). تاملی در باب تناسب نظام آموزش و پرورش رسمی با تربیتی دینی، *آسیب شناسی تربیت دینی*، ۱۰۵-۱۳۲.
- سیف، علی اکبر. (۱۳۸۷). *سنجش فرایند و فراورده یادگیری*. تهران: دوران.
- سیف، علی اکبر (۱۳۸۹). *روان شناسی پرورشی (روان شناسی یادگیری و آموزش)*. ویرایش نهم. تهران: آگاه.
- شعبانی، زهرا. (۱۳۸۷). بررسی ارزشیابی برنامه درسی تدوین شده، اجرا شده و کسب شده قران در پایه پنجم ابتدایی، *مجله علوم انسانی دانشگاه امام حسین-تعلیم و تربیت اسلامی*، ۷۷: ۱۷۹-۲۳۵.
- شعبانی، زهرا. (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۸۳: ۱۱۹-۱۶۴.
- شهرویزی، سیده فرحناز. (۱۳۸۸). *روش‌های عملی، کار موثر در حوزه تربیت دینی (معنوی)*، شمیم معرفت، ۹۳-۱۰۲.
- مرویان حسینی، سید محمود. (۱۳۸۸). *مبانی تعلیم و تربیت در متون دینی*، ۱۰۳-۱۴۵.

میر مقتدایی، زهره سادات و غفاریان، سحر. (۱۳۸۹). خانواده و لزوم اجرای راهکارهای مهم آموزشی در تربیت دینی، ویژه نامه سومین جشنواره دختران افتاب، ۳۸ و ۳۹: ۳۶-۴۵.
میر عارفیان، فاطمه سادات. (۱۳۸۶). نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان با تاکید بر برنامه درسی، اندیشه‌های نوین تربیتی، ۳ (۱ و ۲): ۸۷-۱۱۹.
میر عارفین، فاطمه سادات. (۱۳۸۴). قرآن و کتاب دین و زندگی، آموزش رشد: قرآن، ۳ (۱): ۲۸-۳۱

نژاد شفیعی، محبوبه (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس مقوله‌های مفاهیم اساسی و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه اهداف در قلمروی باورها و گرایش‌ها. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز.

- Chang, Yu-Liang, Wu, Su-Chiao, Wu, Huan-Hung (2015). They are Learning: Changes through Teacher Professional Development of Inquiry Curriculum Design and Implementation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 177 (22): 178-182.
- Hosp, John L., Hosp, Michelle K., Howell, Kenneth W. , AllisonRandy (2014). *The ABCs of Curriculum-Based Evaluation: A Practical Guide to Effective Decision Making*. London: Guilford Publications.
- Kelly, Dymrna M., London, Daniel A., Siperstein, Allan., Fung, John J., Walsh, Matthew R. (2015). A Structured Educational Curriculum Including Online Training Positively Impacts American Board of Surgery In-Training Examination Scores. *Journal of Surgical Education*, 72 (5): 811-817.
- Keating, Sarah B. (2015). *Curriculum Development and Evaluation in Nursing*. Third Edition. New York: Springer Publication.
- McNeil, John D. (2014). *Contemporary Curriculum: In Thought and Action*. USA: Willey.
- Noble, Paul (1999), Towards an inclusive evaluation methodology, *Corporate Communications Journal*, Vol. 4, No. 1,14-23.
- Ornstein, Allan C; Hunkins, Francis P. (2009). *Curriculum: Foundations, principles, and Issues*. Fifth Eddition. United States: Pearson Education.
- Pinar, William F. (2015). *Educational Experience as Lived: Knowledge, History, Alterity*. London: Routledge.
- Stufflebeam, D. L. and Shinkfield, A J. (2007). *Evaluation theory, models, and applications*, second edition, U.S.A. Jossey-Bass.